

2. TVÅ BRÖLLOPSBILDER

OCH ETT OBÖJLIGT ADJEKTIV

Min mormor och morfar, Alfchild och Hilmar, gifte sig i början av 40-talet i Västerbotten. Hon var ung, just fyllda tjugo, han var tio år äldre. Bröllopsfotot är taget i en studio. Bakom dem finns en fond målad som en romantisk himmel med cumulusmoln. Hon sitter ner framför honom på en hög pall och han står upp med kroppen lätt vinklad mot henne i en beskyddande hållning. Att hon sitter ner döljer att han är kortare än henne. Båda tittar rakt in i kameran och deras anletsdrag är ordnade. Framför dem är det tunna släpet på brudslöjan utbrett i mjuka veck, lite som nysnö. Mormor ser allvarlig ut, nästan lite matt. Hos morfar finns en antydning till glimt i ögat.

Mormor hade många foton på sina väggar i den lilla lägenheten i Bollnäs, men som liten drogs jag särskilt till denna bild. För de vackra klädernas skull men mest för deras ansikten. De var outgrundliga.

I somras snubblade jag över en serie bröllopsbilder på en bekant som nyligen hade gift sig. Fotona är tagna utomhus, i en tallskog vid en sjö, och visar brudparet i rörelse. Deras glittrande ögon är vända mot varandra när de dansar, leker, kysser varandra. Deras ansikten förmedlar framförallt en sak: Vi har kul tillsammans!

När jag ställer dessa bröllopsbilder mot varandra, som har 80 år mellan sig, uppstår en fråga om den roll som kul spelar i samtiden. Kontrasten mellan bilderna är skarp, men exakt hur den ska förstås gör jag inte anspråk på att säga. Förhållandet till fotografiet som framställningsform har förändrats på så många sätt sedan 40-talet. Men hos mig väckte kontrasten en fråga om kul. Varför ska bilder på människor som gifter sig idag signalera kul? Vad säger det om oss samtidsmänniskor?²⁹

Ordet *kul* verkar gäcka språkhistorikerna. Det tycks ha börjat användas som slangord under 1800-talet och det finns två huvudsakliga teorier om var ordet kommer ifrån. Finskans *kyllää*, som betyder ”Javisst” eller ”Minsann!” är ett möjligt ursprung. Ett annat är romani, där ordet *kul* betyder ”fullständig”. Dess etymologi liknar alltså inte det engelska ord som numera ligger mycket nära: *fun*. *Fun* betydde ursprungligen dåraktig eller löjeväckande och fick senare betydelsen njutbar eller underhållande, och *funny* betyder ju fortfarande både konstig och rolig. Ett lite hemlöst ord alltså, kul, men icke desto mindre kraftfullt i sitt sätt att samla och rikta vår erfarenhet. Kanske får ordet lite av sin energi från det faktum att det inte är neddraget i en massa associationer till annat. Dessutom är det kort och har stuns.³⁰

Bröllopsfoton ger en bild av ett ideal, hur saker *ska* vara. Och kul är ett ideal idag. Vi ska *ha* kul, och vi ska *vara* kul. I kärleksrelationer, som föräldrar, på jobbet, som vänner. Just i arbets-sammanhang är kul ett särskilt motstridigt krav. Att ha ett jobb som är kul är ett tecken på att man har valt rätt, är på rätt ställe. Samtidigt är det väldigt svårt att hitta ett arbete som både ger betalt och som är kul dagarna i ända. Därför misstänker jag att kul ibland får stå som ställföreträdare för flera olika kvaliteter i relationen till ens arbete: att det till stora delar är meningsfullt;

att man trivs med sina kollegor, eller att man just nu inte ser något alternativ som skulle vara särskilt mycket bättre; att man är på rätt ställe, eftersom alla andra ställen man kan föreställa sig är mer fel.

I en amerikansk självhjälpsbok med tekniker och tips för hur man kan använda humor som ett verktyg i undervisning snubblar jag över denna formulering: ”En dag sade jag till en kompis, ’Jag tror att jag har hittat världens enklaste självförbättringsteknik: Ha mer kul. En fantastisk grej. Du får mer energi, en muntrare attityd, förbättrar dina arbetsvanor, ändrar dina matvanor, din hy blir bättre. Du måste prova det!’”³¹ Att kul sätts i samband med självförbättring här beror inte bara, tänker jag, på dess effektivitet, utan på dess attraktionskraft som ideal. Den som har kul är så att säga redan där, har redan lyckats. Att ha kul är att vara lyckad. Jag vill alltså inte förneka att ”Ha mer kul!” kan fungera som en så kallad självförbättringsteknik, snarare vill jag uppmärksamma att tekniken och målet kan beskrivas på samma sätt. Man bör försöka ha mer kul så att man har mer kul. Detta kan låta som kritik, att jag pekar ut att vi samtidsmänniskor är ytliga hedonister. Och visst finns en kritik här, men udden riktas inte främst mot njutningslystnaden. Istället vill jag uppmärksamma att det – just i kraft av att det är ett sådant tydligt ideal – också är ett krav. Kanske finns det en frihet i tanken att det inte går att kräva fram kul.

På bröllofsfotot från 40-talet håller min mormor och morfar blicken fäst rakt mot den som tittar på bilden. Vi som tittar på bilden är inte endast en publik till något, vi är också tilltalade av deras blickar, tagna i anspråk av dem. Blickarna tycks vilja säga att bröllopet som bilden förevigar inte bara är en angelägenhet för dem, utan för alla. Att morfar kan hålla en glimt i sitt öga och mormor ser nästintill matt ut är kanske en stundens

tillfällighet. Men det är svårt att inte se symbolvärdet i denna skillnad. Morfars blick deklarerar att han går in i något som inte helt kringskär hans lekfullhet och frihet, mormors blick antyder att hon redan på sin bröllopsdag känner sig helt utsjasad.

Jag tar upp detta för att poängtera att när jag uppmärksammar kul som ett krav är detta inte för att säga att vi borde gå tillbaka till en annan uppsättning ideal, till exempel de orättvisa könsroller som präglade det äktenskap som mina morföräldrar gick in i. Utan jag vill snarare lyfta fram kravet på kul eftersom jag tror att det är osynligt för oss. Men att vi faktiskt försakar andra värden, ja, till och med kan göra oss själva olyckliga i jakten på det.

Kravet på kul kan också skönjas i vår relation till uppfostran och lärande. I pedagogiska sammanhang idag står *lusten* att lära i centrum. I läroplanen för grundskolan står det bland annat att skolan ska ”främja alla elevers utveckling och lärande samt en livslång lust att lära”. Det räcker alltså inte med lärande rätt och slätt, utan skolan ska också befordra oss att *känna* vissa positiva saker gentemot lärande. Å ena sidan är det självklart att det skulle vara toppen om skolan gav upphov till en livslång lust att lära. Men å andra sidan: att elevens lust är ett i sig specificerat syfte utöver själva lärandet (och inte, säg, en lyckosam bieffekt) är något anmärkningsvärt. Grundskolan är ett tvång och därmed per definition något barn gör för att de måste – för att vuxna har bestämt det. Här måste rimligen finnas utrymme för en massa olika känslor. Men om det i läroplanen finns uttryckt att syftet med skolan innefattar att just skapa lust, så uppstår därmed också möjligheten till en särskild form av misslyckande. Hos eleven som upplever tristess, rastlöshet, meningslöshet. Och hos läraren som möter eleven som inte tycker skolan är kul.³²

”Det är kul!” registrerar hur något, en situation, en aktivitet,

berör en själv. Att kul är ett ideal även för situationer som ur ett annat perspektiv är själva antitesen till kul, så som arbete, signalerar hur vi sätter ett värde på att saker vi gör ska vara tillfredställande för oss själva. Men kanske har kul ett sådant stort genomslag just för att anspråket det gör i en mening är så litet. Det pekar inte mot något värde som är större eller mer innehållsrikt än tillfällets njutbara beröring (vilket å andra sidan stort nog!). Om någon beskriver sitt arbete som djupt meningsfullt eller livsviktigt kan det uppstå frågor kring huruvida dessa anspråk är berättigade. Men om jobbet är ”kul” är det gott så. Samtidigt så har påståendet ”Det är kul!” stora anspråk eftersom det som är riktigt kul inte händer varje dag och inte är något vi egentligen kan förvänta oss av en vanlig dag på jobbet.

Ordet *kul* är överallt och samtidigt är själva kul:et ytterligt undflyende för tanken. Kul bjuder motstånd till och med rent grammatiskt. Det ligger inte helt rätt i munnen att ställa frågor, som jag gör här, om kul. Att beskriva kul ger upphov till grammatisk friktion. Det trivs inte riktigt som substantiv, och har heller ingen självklar substantiveringsform som liknar tråkig/tråkig-het, trevlig/trevlig-het, rolig/rolig-het. Enligt SAOL är kul ett oböjligt adjektiv. Man kan ha mer eller mindre kul och det kan bli *för* kul. Men man kan inte ha kul-are, kul-ast. Det trotsar de gränser som jämförandet sätter upp. För när kul har blivit mer och mer och mer och mer så kanske det inte är kul-ast alls. Näe, faktiskt inte det minsta kul längre.³³ Det funkar bättre i konstruktioner som gör fenomenet till en händelse: ”att *ha* kul är ett ideal”, ”att *ha* kul är svårt att beskriva”. Men om händelsen skiljer ut sig genom att någon har kul, vad är det då någon har? I andra liknande konstruktioner har vi bättre tillgång till en beskrivning som förtingligar upplevelsen. Jag har ont i knät, det är smärtan i mitt knä. Det kliar på min rygg, det är klådan på ryg-

gen. Jag har kul på festen, det är . . . kul:et? Glädjen? Upprymdheten? Själva kulet drar sig tillbaka. Oböjligt, o-substantiverat.

Visst, kanske drar jag för stora växlar av en språklig tillfällighet. *Rolig* är ju närliggande och medger jämförelse. (Och det har en betydligt mer given språkhistoria.) Men att njutning är något som undandrar sig språket, som bjuder motstånd mot begreppen, är inte en språklig tillfällighet. Njutningens motstånd mot talandet, begreppsloggörandet och tänkandet är något som upptar exempelvis filosofen Emmanuel Levinas, som skriver att ”det oreflekterade och naiva medvetandet utgör njutningens originalitet. [...] Det är livet i den mening man talar om att smaka på livet. Vi njuter av världen innan vi talar om dess följder; vi andas, går, ser, promenerar, etc.”³⁴ Kul som njutning behöver smakas på innan det kan talas om, och när man talar om det uppstår ändå känslan av att dess originalitet, dess unika bidrag till världen, inte riktigt kan frammanas.

Vad är kul för slags njutning? Om man ska gå på hur ofta ordet används kan man tro att det är som vilken positiv upplevelse som helst. En fest, javisst, men också en fika med en kompis, eller till och med en jobbkonferens eller ett möte. ”Kul!” betyder också, ”Då var det bestämt!” Att vi binder våra viljor till varandra är inte tillräckligt, det lustfyllda måste vara med på ett hörn också. Att vi tycker att det är ”spännande” och ”intressant”. Kul är lätt och flyktigt, nästan viktlost. Men det ger också intrycket av att ha hittat fram till vad en person verkligen gillar.

Kul är den lätta beröringens intimitet. En gest mot något möjligen mer betydelsefullt. Att svara upp med ett ”kul!” är också att låta den andre vara litet fredad, att inte göra några stora anspråk på relationen eller tillfället. Att man är nöjd men inte kommer hänga på personens lås. Att tycka att något är kul är att vara oförbindligt positiv. *A good sport*. Men kul kan också

vara en form av motstånd mot alla former av ansvarstagande. Något som kan användas mot ett upplevt krav på en viss form av ordning och socialitet, som elever som tramsar i ett klassrum eller barn som gör måltiden till ett geggigt matkrig.

Ordet tycks alltså användas som ett paraply för ganska olika kvaliteter och erfarenheter. Ofta agerar det snarare som ett slags kvitto på att allt är i sin ordning, än som ett uttryck för att vi faktiskt njuter. Men kan jag ändå bli mer klar över vad kul är för slags njutning? Det är inte direkt kroppsligt, som sex eller god mat, även om kroppsliga njutningar ofta är väsentliga delar av en kul kväll. Är kul något företrädesvis socialt? En njutning vi får genom att avnjuta saker tillsammans? En måltid som intas ensam kan vara god, men kan den vara en kul kväll? Jamen, det kan den nog. Och ännu tydligare blir det att man kan ha kul ensam om man föreställer sig en aktivitet som är dynamisk, spännande eller utmanande. Som att bergsklättra solo eller tillbringa en dag med sin musik i studion. Men kul är ändå något som ofta har en riktning mot det delade, och söker, om än bara i fantasin, den eller dem som man skulle kunna ha kul med.

Att ha kul i en aktivitet kan också vara något annat än att ha kul därför att något eller någon är kul. I engelskan skiljer man mellan *to have fun*, att ha kul, och *to be funny*, att vara kul. En person kan vara kul i bemärkelsen att den roar och överraskar oss, får oss att skratta. Och något, en situation, kan vara kul i samma bemärkelse. Någon eller något kan också vara kul i en aktivitet eller situation som i övrigt är själsdödande tråkig, ja, kanske det till stor del blir kul i kontrast till situationens tråkighet. Tänk på scenen i amerikanska high-school-filmer där någon mitt i en tråkig lektion skriver något på en lapp som sedan kastas runt när läraren inte ser. Eller när man råkar höra en hejdlös person prata i telefon när man sitter fast i ett stopp i tunnelbanan.

Kanske är kul framför allt *lekens* njutning? Sinnebilden av kul för mig är barn som håller igång en lek i timmar och där platsen där de leker mer och mer omskapas till vad som för en utomstående ser ut som kaos. Möbler staplade i torn, sönderklippta tygtrasor, tuschsnurror på golv och väggar. Leken har förvisso ett innehåll, men det är flytande och nästan vad som helst kan tas in i leken och ge den en ny riktning. Hur lek som erfarenhet och begrepp ska beskrivas är förstas en egen historia, och leken är inte mindre svårfångad än vad kul är.³⁵ Men om vi tänker på kul som lekens njutning, så tror jag att vi kan komma närmare hur kul står i motsättning till allvar i form av en djupare mening eller underliggande syfte. Eftersom leken bor i lekfullheten, så kan vad som helst lekas med. Det handlar mer om ett tillstånd eller förhållningssätt. Eller hur något drabbar en i stunden.

Trots att kul är ett ideal och ett krav idag är det samtidigt ett slags njutning som traditionellt har låg status, i alla fall i teoretiska och finkulturella sammanhang. Kul är folkligt eftersom dess yta är dess djup. Kul är också tillgängligt på så sätt att det inte kräver en "bildad smak". Man kan ha väldigt kul med barn och hundar. Min erfarenhet är också att barn och djur kan hjälpa en att ha kul, ja, faktiskt lära en mer om kul. På det sättet är kul ett fenomen som också vänder på vissa hierarkier. Den bildade smaken blir ett hinder, ett slags bedövning, och det är barnet som framstår som mästare. Kul (eller åtminstone dess amerikanska motsvarighet: "fun") har också fått stå som ställföreträdare för den skräp-, mass- och underhållningskultur som många teoretiker har sett som ett symptom på den senmoderna kapitalismens elände. Filosofer som Theodor Adorno och Max Horkheimer har under 1900-talet tematiserat kul som en falsk njutning, en del av den underhållningsindustri som bibehåller status quo och stänger människor inne i illusioner av njutning,

av trevnad och gemenskap. Kul är då förknippat med en skenbar valfrihet, där alla alternativ egentligen är helt förutsägbara i vad de erbjuder, alla former av kul är massproducerade enligt bestämda scheman. Genrefilmer, bowlinghallar och nöjesfält är utbytbara källor till en typ av underhållning som endast tjänar till att distrahera människor från sin ofrihet, sin egentliga olycklighet. Även om Adorno och Horkheimer – tillsammans med andra i den kritiska teorins tradition – ibland ger intryck av att kul i sig är ett falskt värde, en form av illusion och bedövning, har de en poäng i att själva kravet på kul kan ställa sig i vägen. Delvis för andra företaganden som vore bättre för oss, men också för att, faktiskt, ha kul.³⁶

Kul är ytligt, det handlar om ingenting utanför sig självt, och är kanske därför svårt att tänka på. Och svårt att erkänna eller se som ett värde. Men i själva verket tycks det vara väldigt viktigt för oss människor. Kul ligger nära det intressanta och det spännande, det hisnande och det överraskande, men också, som nämnts, leken och tramset. Hittar vi något som är kul söker vi upp det, likt en åkattraktion, och gör det tills det inte är kul längre eller energin tar slut. Barnets ”igen! igen!” är det renodlade uttrycket för att något är kul. Kul riskerar alltid att bli för mycket, för kul. När barn har riktigt kul är de ofta på gränsen till våldsamma. Många barnkalas slutar i gråt och blåmärken. Hos vuxna kanske samma tendens gör att kul ofta innefattar tävling eller sport (eller drar åt det mer och mer självhävdande och aggressiva, ju längre kvällen lider).

Om kul är lekens njutning, hur förhåller sig kul till humor? Humor är ju kul. Men kul är mycket mer än humor. Det är kul att åka berg-och-dalbana, men det är inte humoristiskt. Humor innefattar ett element av förståelse, av att greppa en aspekt eller ett perspektiv och ha kul åt den. Att säga att en tur i en berg-

och-dalbana inte är något humoristiskt blir därför lite felaktigt. För det kan det vara, för rätt person vid rätt tillfälle. Att höra sig själv tjuta och pipa kan göra att man skrattar, både i den hisnande känslan av kul och åt det roliga i ens egna reaktioner.

Kanske kan förhållandet mellan kul och humor belysas genom att ta in ytterligare ett begrepp, nämligen ironi. Om vi ställer kul, humor och ironi bredvid varandra så bildar de ett slags tematiskt landskap. Ironi är det begrepp av dessa tre som är mest teoretiserat och filosofiskt upphöjt, inte minst i och med den tyska romantiken.³⁷ Ironin delar med tänkandet distansen till sitt objekt och det är därför inte konstigt att den har en självklar plats i den västerländska tanketraditionen.

För att närma oss hur begreppen kan belysa varandra kan vi återvända till mina morföräldrars bröllopsfoto: Om någon hade upptäckt att de diskret målade molnen på studions fondvägg ser ut som ett flodhästgap på väg att omsluta min mormors huvud, hade det kunnat vara kul. En ironiker, däremot, hade kunnat titta på det gamla bröllopsfotot och säga: ”Och vems begravning var det här då?” De nya bröllopsfotona på min bekanta som ystert dansar runt med sin nyblivne make hade ironikern kunnat bemöta med ett: ”Moget!” Ironi kan förstås också vara kul, men i så fall genom att den skapar ett slags avstånd som andra former av kul (tänk berg-och-dalbana eller kittlingslekar) inte sysslar med. Ibland handlar ironi om att peka på ett ideal, hur vi håller upp det som en morot framför oss och springer efter det som åsnor. Andra gånger handlar det om att ironisera över ideal som ekar tomma. Då kan ironin fungera som social kritik. Men ofta handlar ironi om att visa hur olika ideal är så fulla av mening och av uppmaningar till oss, att vilket konkret exempel som helst kommer till korta. Som äktenskap och giftermål. En representation av ett lyckligt par på ett bröllopsfoto är

öppet mål för det slags ironi som visar upp avståndet mellan kärlekens och äktenskapets betydelse och svårighet i våra liv, och den uppvisning av det som vi för tillfället föredrar.³⁸

Men är inte ironi helt enkelt ett slags humor? Så tänker nog de flesta, att ironi är humor av den lite kyliga, distanserade, sorten. Så tänkte inte Kierkegaard. Han betraktar dem som skilda, om än besläktade, förhållningssätt. Inte bara till enskilda situationer utan – mer genomgripande – till sig själv och livet. Ironi är för Kierkegaard förknippat med ett hävdande av den egna viljan och subjektiviteten. Därför är ironin för honom också ett slags gränsförhållningssätt mellan sinnlighetens omedelbara njutning – estetikerns liv – och ett etiskt liv. I ett etiskt liv står en ansvarstagande lojalitet gentemot en gemensam värld och de plikter och principer som befrämjar det i centrum. Ironins hävdande av viljan gentemot sinnlighetens omedelbarhet är därför hos Kierkegaard ett slags öppning mot det etiska livets ansvarstagande hållning.

Humorn hos Kierkegaard är också den ett gränsförhållningssätt. Men han placerar humor mellan det etiska livets principfasthet och ett religiöst liv – ett liv i relation till en gudomlighet. Varför tänker han så? Varför är humorn på gränsen mellan etik och religion? Jag tror att en del av svaret ligger i hur man genom humor kan förhålla sig till skuld och brist som gemensamma mänskliga villkor. Där ironikern hävdar sin frihet och etikern strävar på med sina ideal och föresatser, lyfter humoristen hur vi hela tiden tycks snubbla och falla, hur mycket vi än försöker. Humor betecknar så för Kierkegaard ett förhållningssätt som på ett sätt förutsätter, men samtidigt går utöver, ironins rena distanstagande. Detta genom att humor kan innehålla både skuldmedvetande och sympati. Humor skapar ett ankare ner i den konkreta situationen, i sig själv. Och det blir kul, kanske

just eftersom det öppnar för en gemensam lekfullhet snarare än en självhävdande distans. Humoristen skulle kanske ta sig an bröllopsfotot på min mormor och morfar och börja med ironikerns, ”Vems begravning var detta då?”, men sedan snabbt följa upp det med: ”Som gift och skild måste jag nog säga att jag förstår henne.” Humoristen, åtminstone såsom Kierkegaard framställer hen, sätter sig själv i den ironiska distansens ljus men kopplar också det som visar sig där till ett här och nu. Hen återvänder därmed till det sociala, snarare än hävdar sitt oberoende av andra.³⁹

Ironi ses som kyligt, medan det finns varm humor. Det belyser Kierkegaard i sitt sätt att skilja begreppen. Ironikern visar upp, pekar ut, markerar avstånd, men tar själv inte ställning eller visar sig berörd eller sårbar. Någon med en varm humor, däremot, sätter inte sig själv på undantag, utan öppnar istället för ett erkännande även av sina egna fultigheter. Men det finns också något intressant i hur Kierkegaard placerar humorn utanför etiken, på gränsen till det religiösa. Genom detta synliggör han hur humorns lättnad från skuld har en annan logik än etikens gottgörande och ansvarsutkrävande. Humor mildrar inte smärtan över den egna bristen eller världens elände genom botgöring eller insatser för att göra världen bättre, utan snarare genom ett fullständigt oförtjänt och till synes slumpartat skifte av perspektiv. Jag återkommer till detta i den sista essän i den här boken.

Men hur var det då med kul? Ironi och humor kan ömsesidigt belysas genom kontraster mellan frihet och skuldmedvetande, mellan det kalla och det varma och mellan självhävdelse och sympati, men relationen mellan kul och humor ställer snarare frågor om yta och djup. Om en vän går det att säga: ”Vi har inte så mycket gemensamt, men kan ändå ha kul ihop.” Om

jag däremot delar humor med en vän, så har vi redan något väsentligt gemensamt.

Denna kontrast mellan yta och djup kanske är en anledning till att kul inte har blivit föremål för reflektion på samma sätt som humor och ironi. Ingen vill befatta sig med det ytliga. Samtidigt tänker jag att undersökningar av humor och ironi kan bli helt anemiska om de inte inbegriper kul. För ett sätt att närma sig dessa tre begrepp är förstå det som att begreppet kul renodlar en sinnlig njutningsaspekt, ironi en distanstagande aspekt, och humor en erkännande eller medmänsklig aspekt. Dessa aspekter kommer ofta samman, och kanske är det så att humor är det mest komplexa begreppet här, som kan omfatta alla tre aspekter. Men min poäng är att utan kul, utan tillfällets omedelbara drabbande njutning, så saknas det något.

”Vad är vi beredda att göra, se eller uthärda i sökandet efter kul?”⁴⁰ Jag lånar frågan från en samtida text, men jag hör i denna undran ett eko av ett mycket gammalt problem. För antikens tänkare var njutning något att ta på stort allvar. Att njuta på rätt sätt, i de rätta sammanhangen, åt de rätta sakerna, var en avgörande del i ett gott liv. Vad detta innebar i detalj skiljer sig åt mellan olika antika skolor, men åtminstone Platon och Aristoteles var överens om att njutning måste odlas och bejagas, men med måtta och under förnuftets överinseende. Mat och dryck och andra former av njutning, var alltså något som var värt att ägna filosofisk eftertanke. Även konst och olika former av förströelse och underhållning ansågs som former av njutning och därmed som uttryck för vilka vi är. Dessa tänkare, särskilt Platon, beskrivs ofta som att de har en omodernt negativ syn på skämtsamhet och komedi. Men kanske finns det något att hämta upp i de antika tänkarnas frågor, även om vi inte är nöjda med svaren de erbjuder?

Både kul och humor har blivit allt viktigare och genomsyrar områden som tidigare har varit humorlösa (eller humorbefriade, beroende på hur man värderar saken). Detta imperativ att ha kul kan leda till intensivt så kallat känslöarbete, att arbeta med stämning i rummet och det egna humöret. Det gör att man kan fråga sig vilken plats det finns för kul idag, egentligen. När vi ska ha kul i våra relationer, kul på jobbet, kul i skolan, och vara kul som föräldrar. När kul är en självförbättringsteknik och ett ständigt krav.

Den brittiska komediserien *The Office*, som för tjugo år sedan bröt ny mark genom att göra pinsamhet utan förlösning till komik, kretsar till stor del kring imperativet att ha kul, samtidigt som själva kulet väldigt sällan infinner sig. Serien bygger på skämt som *inte* går hem, obekväma jobbfester och spända situationer som aldrig får en upplösning utan bara rinner ut i sanden. Chefen David Brent (Ricky Gervais) håller desperat, ja panikslaget, fast i bilden av sig själv som den ”bra” chefen, som är framgångsrik uppåt och populär neråt. Och rolig och bra på att skapa god stämning. En bild så långt från verkligheten att hans brist på självinsikt är en av seriens komiska centrum. Han inte rolig, han är tvärtom outhärdlig, och serien är full av närbilder på hans ansikte när den insikten drar förbi som en hastig vindpust över hans anletsdrag. Även resten av seriens karaktärer är på olika sätt låsta i sina livssituationer, i sina hämningar och fyrkantigheter. Så låsta att serien svävar i ett mellanrum mellan sit-com, situationskomedi, och det som litteraturvetaren Lauren Berlant har beskrivit som *situations-tragedi*: ”äktenskapet mellan tragedi och situationskomedi där människor är dömda till att episodiskt uttrycka sina brister, om och om igen, utan att lära sig, förändras, bli lättade, bli bättre, eller dö.”⁴¹ Berlant beskriver också denna hybridgenre som en

där förtvivlan varken är existentiell eller heroisk, utan uttrycker ett slags icke-tillvaro. En frånvaro av möjligheter att handla, en frånvaro av något tillräckligt sammanhängande och rimligt för att förtjäna att kallas värld.

I en scen ger sekreteraren Dawn en födelsedagspresent till säljaren och kontorsslaven Tim. Dawn och Tim har en ständigt uppskjuten, förnekad och försakad flört och det är Dawns motorcykelåkande pojkvän som kommer dit med presenten. Det visar sig vara en gigantisk uppblåsbar penis. Tim betraktar den meterlånga kukballongen och de tre sitter där i pinsam tystnad. David Brent anar att det är ”spex” och ”kul” på gång och dyker upp med sin ständige side-kick Gareth. David Brent sliter åt sig jättepenisen och börjar tvångsmässigt dra skämt som ingen förutom Gareth skrattar åt. Situationens misslyckande bara skruvas åt mer och mer, tills det äntligen blir scenbyte. Något som ”skulle vara” en situation av kontakt – en flört kommer med en tramsig present – blir till en situation av allt större skam och djupgående isolering för huvudpersonerna.

The Office tycks sväva i det där mellanrummet mellan situationskomedi och situationstragedi. På många sätt stämmer det att seriens karaktärer är låsta i ett slags grå, oheroisk, oglamorös olycklighet. De får varken lättningen av att erkänna varandra eller dö en tragisk död. Samtidigt erbjuds tittaren ögonblick av situationskomedins lättning, framförallt genom den romantiska och lekfulla relationen mellan Tim och Dawn. Livet bor i de ögonblick när de två under en stund kan få kontakt kring absolut ingenting. En fånig keps, eller att kasta papperstussar på varandra. Dessa stunder av kul blir ett motstånd mot kravet på att vara *a good sport* och skratta åt chefens osmakliga skämt. Men de gör oss också ständigt besvikna, genom att inte svara upp mot det som är sant och riktigt i en situation, inte ta tag i

saker, och genom att delta i elakheter och trakasserier. Att det *går* att ha kul åt denna serie (vilket jag inte tror alla kan) säger något intressant om oss och om kul. Jag vet inte exakt vad. Men uppenbarligen kan vi känna oss träffade och kanske till och med sedda av en genomgripande *frånvaro* av kul.

När Tim och Dawn till sist får ihop det och lämnar kontorets julfest hand i hand så är jag som tittare glad och rörd för deras skull. Samtidigt så erbjuder serien inte på något sätt en värld god nog för att jag ska kunna föreställa mig dem lyckliga och fria på riktigt. Vad ska de jobba med? Vilka är deras vänner? Hur ska Tim bli av med sin ångest? Jag hoppas att nånting har *hänt* när de lämnat kontoret, nånting som öppnar världen, men det är ett bräckligt hopp. Därför är även detta ögonblick nära det situationstragiska, såsom Berlant har formulerat det.

I situationskomedin spelar personligheten rollen som en viss mängd upprepningar som oundvikligen framträder i varje ny situation. Men det som gör dem komiska och inte tragiska är att i denna genres föreställningsvärld så finns det plats för oss att hårda ut. I situationstragedin, däremot, rör man sig mellan att ha något litet och att vara utkastad ur det sociala[.]⁴²

Situationstragedin är alltså sådan, enligt Berlant, att vi hålls i en oupplöst osäkerhet om huruvida den värld som presenteras tillåter oss att leva vidare.

Att jag skrattar när *The Office* håller mig i denna osäkerhet är mångtydigt. Det kanske är ett nervöst, på gränsen till hysteriskt skratt. Det kanske är ett lättat skratt, en känsla av att riktigt så dåligt har i alla fall inte jag det. Eller så är det ett igenkännande skratt, som skrattar åt att jag ”inte har något att skratta åt”.⁴³ Formuleringen är Adornos och Horkheimers. För dem är ett

sådant skratt problematiskt: att skratta istället för att på allvar uppmärksamma olyckan blir inom ramen för underhållningsindustrins produkter alltid ett försvar av status quo. Det blir att skratta bort något istället för att ta itu med det.

Nej, att skratta åt komediserier kanske inte bidrar särskilt till upprorsandan. Men samtidigt, varför skulle det inte kunna ge en impuls? I den kärnfulla formuleringen: ”skratta åt att det inte finns något att skratta åt”, finns nämligen kulet och humorns tvetydighet. Att vi kan finna oss med ett sådant skratt är förunderligt. Där har vi också humorns gåva i sin mest avklädda form.

Jag står i hallen och ska hjälpa min fyraåriga dotter på med ytterkläderna. Hon kan egentligen klä sig utmärkt bra på egen hand, men hon gör det inte. Det börjar bli bråttom. Likt en läckande vattenballong liksom spiller hon ut sig själv över golvet. Jag sätter mig bredvid och krånglar på henne fleece-tröjan lite för ovarsamt. När jag knappt fått den över huvudet vrålar hon, sliter av den och kastar den över rummet. ”Den äääär fööör liiiteeeen!” Hon fortsätter gråta och skriker att jag är dum. Jag drar ett djupt andetag, sträcker mig efter tröjan, sätter den på mitt eget huvud som en mössa med ärmarna som långa öron som hänger ner och säger ”På *mig* är den för liten. Nämen, titta, jag blev en kanin.” Min dotter stannar upp ett ögonblick, tittar på mig, och vrålar sedan med ännu mer kraft: ”Sluuuta maaaamma! Det är inte roligt!”

I denna situation fick jag alltså inte skämta med min dotter. Denna enkla och vardagliga, ja barnsliga, scen får bli min ingång till en diskussion av frågan ”Får man skämta om allt?” När frågan ställs handlar diskussionen allt som oftast om känsliga *ämnen* som religion, personliga eller kollektiva trauman, sexism eller rasism. Jag kommer till dessa, men först vill jag ta ett steg tillbaka och beskriva skämtandets eller humorns kraft i